

УДК 378.09

Сейко Н.А.

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ФУНДУШОВА ДОБРОЧИННІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОСВІТИ ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

У статті розглядається особливий вид доброчинної допомоги на розвиток початкових навчальних закладів – фондушової. Автор аналізує чинники становлення фондушової доброчинності у південно-західних губерніях Російської імперії на початку ХІХ століття

Польська громада України як одна з найчисленніших викликає тривалий і цілком закономірний інтерес науковців протягом, принаймні, останніх півтора століття [1-11]. Територіально польське населення України представлене компактними етнічними утвореннями переважно в правобережній частині держави й дисперсними – фактично по всій території України.

Фондушова доброчинність стала серйозним фінансово-матеріальним підґрунтям створення й діяльності численних навчальних закладів, зосереджених переважно на території Правобережжя за допомогою представників польської громади краю. З середини ХІХ ст. на базі давніх польських фондушів створювалися "вічні фондуші" для значної кількості навчальних закладів по всьому Київському учбовому округу. Від самого поняття "фондуш" в українській мові з'явилися слова "фондувати", "фондатор", "фондація".

Здійснений аналіз архівних джерел і наукової літератури дає змогу визначити такі головні види едукативних фондушів у ХІХ – на початку ХХ ст.:

1. Вічні фондуші. Це вид доброчинної пожертви на заснування і діяльність навчального закладу, коли кошти виплачувалися щорічно з певної маєтності чи нерухомості (земельних угідь, крамниць, аптек, будинків) шляхтичів у вигляді чітко оговореної суми. Оформлена з доброчинником угода при цьому засвідчувалася нотаріально і набувала форми юридичного документа, який брався до уваги щоразу, як здійснювався продаж, оренда, передача визначеної власності у спадок тощо. Окремим видом вічних фондушів були духовні заповіти на користь навчальних закладів.

2. Одноразові фондуші. Це переважно грошові пожертви, які надавалися навчальним закладам представниками польської

громади одноосібно чи від певної групи. У першій половині XIX ст. ці кошти залишалися в касі навчального закладу й по можливості віддавалися під відсотки у вигляді позик. Отримані відсотки використовувалися для потреб навчального закладу. Згодом, з розвитком в Україні фінансово-банківської справи, такі капітали віддавалися до банку на тих самих умовах (з використанням відсотків).

3. Стипендіальні фондуші. Це фактично різновид одноразових фондушів, з тією лише різницею, що їх призначення було чітко визначено у вигляді стипендії на навчання одного або певної кількості учнів чи студентів. Стипендія виплачувалася як відсотки з наданого доброчинником капіталу. Часто вона носила ім'я доброчинника або за його бажанням – іншої особи.

4. Пансіони (конвікти). Це доброчинна пожертва на утримання учнів чи студентів під час їх навчання у гімназії, училищі, університеті. Була особливо розповсюдженою в першій половині XIX ст. завдяки зусиллям польської громади краю, а також у період існування спільних учнівських квартир при навчальних закладах (50 – 60-ті рр. XIX ст.).

5. Підписні фондуші. Цей вид доброчинної пожертви складався зі значної, як правило, кількості дрібних (або суттєвих) пожертв, зібраних за підпискою протягом певного, завчасно обумовленого, періоду.

Організатором фондушової доброчинності у Південно-Західному краї став візитатор народних училищ Волинської, Подільської й Київської губерній Т.Чацький. І.Кулжинський, зазвичай негативно оцінюючи діяльність Т.Чацького, так висвітлює його старання щодо збору пожертв: "Чацький, тримаючи в руках книгу, підготовлену для запису пожертв на задуманий ним кременецький ліцей, з'явився у дворянському зібранні, виголосив екзальтовану промову, котрою запалив своїх земляків, і хоча думав маскуватися поширенням освіти загалом, але мимоволі обмовився, що все це розпочато ним для збереження дорогої спадщини – мови своїх одноплемінників... І від дворян, і від духовенства пожертви посипалися щедрою рукою, так що в найкоротший час з таких пожертвувань склалося 415 720 польських злотих, або 62 358 рублів сріблом" [12:19].

Варто зауважити, що на розвиток народної освіти на Правобережній Україні з боку уряду виділялися досить скупі кошти. Така ситуація спостерігалася й на Лівобережжі, однак просвітницькі традиції південно-західних губерній передбачали збереження наявної системи освіти, яка розвивалася протягом кількох століть, починаючи з

польських єзуїтських навчальних закладів. Тому польська шляхта, керуючись принципами дотримання шляхетських правил і відповідності статусу особи його добродійній діяльності, брала активну участь у фінансуванні навчальних закладів різного рівня [13].

У 1803 р. на зібранні волинського римо-католицького духовенства Т. Чацький досяг з ними згоди про утримання власним коштом школи при кожному костьолі в губернії. Це був перший значний крок до добродійного фінансування навчальних закладів середнього й початкового рівня в регіоні. Пізніше, після 1831 року й скасування польських шкіл, оцінки цієї події стали суто негативними. І.Кулжинський писав, що "Чацький влаштував таку кількість парафіяльних училищ: 85 у Волинській губернії, 26 в Подільській і 15 у Київській. Всі ці "парафіяльні школи" ... були капканами для вловлення в папізм православних руських дітей, і таких капканів раптом розставлено було *сто двадцять шість!!!*" [12:23].

Іноді католицькі ордени, насамперед, францисканці, тринітарії й домініканці виділяли едукативні фонди з таких статей своїх видатків, які планувалися на зовсім інші потреби. Це трапилося з добродійним внеском ченців ордену тринітаріїв у грудні 1803 р.: "Попечитель Віленського училищного округу, направивши до мене переклад з копії постанов, зроблених на зібранні скликаних Луцько-Житомирським єпископом різних духовних римо-католицьких товариств, про утримання і заснування нової школи у Волинській, Подільській і Київській губерніях та про інші предмети, що до того самого відносяться, просить клопотати про височайше Вашої імператорської величності повеління, щоб ксьондзам тринітаріям згадану в цих постановках суму на викуп з неволі, а саме: у Волинській губернії 56 000, у Подільській 40 000, а всього 96 000 злотих польських, дозволено було обернути на користь виховання юнацтва цих губерній, відділивши з цієї суми 20 000 злотих на Луцьку духовну семінарію.

Знаходячи у цих постановках найпереконливіші докази щирої ревності сприяти добродійним цілям Вашої імператорської величності про розповсюдження в імперії освіти, всепідданіше представляю це на розгляд Вашої величності" [14:194-195].

Крім католицьких, значну фінансову підтримку розвитку освіти в регіоні надавали уніатські ордени, передовсім, василіани: "Попечитель Віленського університету князь Чарториський повідомив мене про здійснені духовенством римо-уніатським пожертви на користь училищ, а саме: архімандрити василіанських монастирів: Телецького Шашкевич, на повітове училище у Ковелі, Дубенського Веселовський, на Волинську гімназію, Овруцького коадьютор Охотський і коадьютор

Стройновський, загалом на училища зобов'язалися щорічно вносити перші два по 2 000, а останні разом по 3 500 польських злотих, призначаючи, понад те, здійснюваний тепер від Овруцького абатства емериту ксьондзу Соболевському пенсіон 1 650 злотих, по смерті його, обернути на примноження бібліотеки і на утримання саду при повітовому училищі..." [15:11].

Після скасування діяльності ордену єзуїтів (1773) їхня власність була передана люстраційним комітетам, потім – Едукаційній комісії. Доброчинні пожертви єзуїтів переходили під юрисдикцію цього прообразу Міністерства освіти на утримання тих самих навчальних закладів, якими вони до цього опікувалися [16]. Про це імператор писав міністру фінансів Російської імперії: "Пане міністре фінансів графе Васильєв! Міністр народної освіти представив мені нове утворення училищ по Віленському навчальному округу, що вимагає після додання видатків нових витрат з поезуїтських сум, від яких училища цього округу дістають своє утримання... Суми ж ці (по губерніях Мінській, Волинській, Подільській, Київській і білоруських 4 678 руб. 13 ? коп.) походять з власності фундаторів, від яких передані були нерухомі маєтності існуючому в Польщі ордену єзуїтів, єдино на освіту юнацтва і на богоугодні справи.

Для цього наказую: 1) як згаданий відсотковий збір, так і додатковий прибуток від цього часу представити на утримання училищної частини по Віленському округу" [17:238].

Особливу форму едукаційних фундушів становили заповіти. Деякі з фундаторів, заповідаючи певні суми парафіям, розпоряджалися про призначення частини з них на утримання вчителів і костельних шкіл [13].

Після польського повстання 1831 р. питання про едукаційні фонди намагалися розв'язати таким чином, щоб автоматично передати їх для утримання російських навчальних закладів Південно-Західного краю. Об'єктивно оцінюючи згодом титанічний труд Т. Чацького щодо збирання фондушів на розвиток освіти в південно-західних губерніях, дослідник історії Київського університету М. Владімірський-Буданов писав: "У всьому тому ми бачимо тільки глибоку іронію історичних доль; ще за життя свого Чацький приречений був бачити, як кошти, зібрані ним з такими зусиллями для справи польської цивілізації, йдуть для мети протилежної" [18: L]. Відомий польський мемуарист Густав Олізар писав: "Врешті честолюбство Чацького виявилось помилкою, бо забрало кільканадцять мільйонів злотих з приватних рук і нехотя віддало їх неприязному уряду" [19:46]. З іншого боку, особа Т. Чацького як

організатора освітнього процесу відображена у багатьох спогадах сучасників: "він [Чацький] з нами був студентом, а бачачи його не раз у той самий день зранку з першими особами краю, в блиску нагород, а ввечері в білому картузі, в сюртучку він грає з нами в м'яч... як же було його сердечно не любити?" [19:47].

Натомість один з колишніх гімназистів з гіркотою стверджував, що "вся повна запалу праця Едукаційної комісії, під натиском переможних політичних змін, втратила всі свої плоди у 1795 році, пустою стали школи, зійшла нанівець мудро обміркована система громадського виховання, згасли раптово ожилі вогнища науки" [20:1].

Одну з думок про діяльність Т. Чацького знаходимо у спогадах І.Г. Кулжинського – директора Луцької гімназії: "з розповідей і книг Осінського я склав собі ясне й визначене поняття про цю людину, перед якою схилялися поляки, і про котрого не могли говорити байдуже. Не дивлячись на щасливі розумові здібності й різноманітну вченість, Чацький був прожектером, знаменитим фразером, педантом і навіть оратором, що захоплював натовп своєю велеречивістю, великий майстер досягати покладених цілей – але й у виборі цілей для своєї діяльності, як і в усіх своїх проектах, він завжди спізнався, і – дякувати Богові – така несвоєчасність дій була причиною, за якої Чацький не зміг зробити для Росії стільки шкоди, скільки хотів і думав" [12:19].

Найбільші фондуші на розвиток освіти південно-західних губерній надали, передусім, відомі польські родини Браницьких, Валевських, Любомирських, Понятовських, Потоцьких, Ржевуських, Чарториських, Четвертинських – найбільших землевласників краю. Як зазначала О. Степанишина, "польське панство Правобережжя – це перша соціальна сила краю, що історично стала тут посідачем великих латифундій, організатором сільського господарства і промисловості" [21:119].

Після переведення Кременецького ліцею до Києва та накладення певних обмежень на розвиток польського шкільництва по всій території України змінилася й добродійність з боку польської громади – з фінансової, фондушової вона стала здебільшого діяльнісною, негрошовою, за винятком давніх вічних фондушів, які почали служити розвиткові російських навчальних закладів в Україні протягом усього XIX століття.

Список використаних джерел і літератури

1. Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20 – 30-ті роки XX ст. – К., 1994. – 75 с.; *Listy z prowincji. Korespondencja wizytatorów generalnych, rektorów i nauczycieli ze Szkołą Główną Koronną / Pod red. K.Mrozowskiej.* – Warszawa, 1997. – 454 s.
2. Коляденко С. Кременецький лицей у системі освіти Волині (XIX – 30-ті рр. XX ст.): Монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2003. – 124 с.
3. Beauvois D. *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803 – 1832.* – Т. I, II. – Rzym-Lublin, 1991.
4. Beauvois D. *Polacy na Ukrainie 1831 – 1863 // Zęszyty Historyczne.* – Paryż, 1986. – S. 12 – 47.
5. Bednarski S. *Upadek i odrodzenie szkół jezuitskich w Polsce.* – Krakow, 1903. – 218 s.
6. Knot A. *Z dziejów ofiarności Podola, Wołynia i Ukrainy na cele oświaty w dobie Polskiej Niepodległej // Nauka Polska.* – Т. XVI. – S. 25 – 38.
7. Truchim S. *Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku.* – Łódz, 1960. – 118 s.
8. Zasztowt L. *Kresy 1832 – 1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej.* – Warszawa, 1997 – 455 s.
9. Zasztowt L. *Polskie szkoły ludowe na Ukrainie w latach 1905 – 1914 // Rozprawy z dziejów oświaty.* – Т. XXXIII/90. – S. 87 – 101.
10. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 – 1863). – К.: ІН ТЕЛ, 1996. – 415 с.
11. Буравський О.А. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Соціально-економічне становище та культурний розвиток: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2003. – 20 с.
12. Кулжинский И.Г. *Воспоминания о Волини.* – Б. м. в., б. р. в. – 26 с.
13. Сбитнев И.М. *Записки Ивана Матвеевича Сбитнева. Из времен учреждения на Волини и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ взамен польских.* – К., 1887. – 94 с.
14. 19 декабря 1803 г. *Об открытии и содержании училищ в Волинской, Подольской и Киевской губерниях: Сборник постановлений по Министерству Народного просвещения.* – Т. 1. Царствование императора Александра I. 1802 – 18025. – СПб, 1864. – С. 194 - 195.
15. *Сборник постановлений по Министерству Народного просвещения.* – Т. 1: Царствование императора Александра I. 1802 – 1825. – СПб, 1864. – С. 11 дод. (21267а. 16 апреля 1804 г. О совершении духовенством Римо-униатского вероисповедания в пользу разных училищ пожертвований).
16. *Poplatek ks. J. Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach KEN.* – Krakow, 1973. – 227 s.
17. 20 августа 1804 г. *О предоставлении с поиезуитских имений сбора и дохода на содержание училищной части по Виленскому округу и об обращении отпущенных...: Сборник постановлений по Министерству*

Народного просвещения. – Т. 1: Царствование императора Александра I. 1802 – 1825. – СПб, 1864. – С. 238.

18. Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из архива Министерства Народного просвещения. – Т. III: Учебные заведения в западных губерниях. 1805 – 1807. – СПб, 1898. – С. L.

19. Olizar G. Pamiętniki. 1798 – 1865. – Lwow, 1892. – 300 s.

20. Dubiecki M. Młodzież polska w Uniwersytecie Kijowskim przed rokiem 1863. – Kijow, 1909. – 88 s.

21. Степанишина О. Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках // Студії з історії України. – Т. III. – К., 1930. – 186 с.

N.A. Sejko. Dobroczynny fundusz polskiego społeczeństwa na Ukrainie i jego wpływ na rozwój systemu oświaty na początku XIX w.

W artykule opisana jest dobroczynna pomoc funduszowa, przekazywana na rozwój zakładów początkowego nauczania. Autor analizuje czynniki, jakie stanowiły dobroczynny fundusz w południowo-zachodniej Imperii Gubernii Rosyjskiej na początku XIX w.

N.A. Seiko. Funduchon's Charity of Polish Community in Ukraine and its Influence on the Education System Development in the Beginning of the XIX century.

The article regards a special kind of Funduchov's charitable help to the development of primary education system establishments. The author analyses the factors of Fundushov's charity system in the Russian Empire South/West provinces in the beginning of XIX century.